

ATATÜRK'ÜN EKONOMİK GÖRÜŞÜ: DEVLETÇİLİK

Prof. Dr. MUSTAFA A. AYSAN

ATATÜRK'ÜN EKONOMİ POLİTİKASININ TEMEL KAVRAMLARI

Atatürk'ün ekonomi politikası, çok sevdiği ulusunun çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırılması hedefine yöneliktir. Bu uygarlık düzeyi, zamanın Batı Avrupa toplumlarında örnekleri görülen bir ekonomik refah düzeyidir. Ancak, bu Kemalist ekonomik kalkınma modeli, dünyanın ezilen uluslarına örnek teşkil edecek özellikler taşımaktadır. Aynen siyasal bağımsızlık konusunda dünyanın ezilen uluslarına verdiği örnek gibi...

1. *Atatürk Ekonomik Kalkınmayı "Sistem Yaklaşımı" ile ele almıştır.*

Çağdaş anlamda bir "model" in bütün unsurlarını taşıyan Atatürk'ün ekonomi politikasının, belirli ve ölçülebilir amaçları vardır; bu amaçlara uygun araçları vardır; araçların topluca amaçlara yönetilmesini sağlayan bir sistem yaklaşımı vardır; ekonomik sistemin bütün alt-sistemlerle belirlenebilen ve ölçülebilen sonuçları vardır; ve bu sonuçların amaçlarla karşılaştırılmasından sonra ulaşılabilecek yargılara göre düzeltilmesini sağlayacak bir geribesleme düzeni vardır. Bu özellikleri olan ekonomik kalkınma politikası ile Atatürk, askerî stratejide uyguladığı o eksiksiz "sistem yaklaşımını"¹, amaçladığı toplumsal kalkınma sisteminin bir alt sistemi olan ekonomiye de uygulamıştır. Aşağıda bu sistem yaklaşımının türlü yönleri açıklanacaktır. Atatürk, Türk toplumunun ekonomik ve sosyal kalkınmasına yaptığı "sistem yaklaşımını", 1937'de şöyle ifade etmiştir:

"Şimdi arkadaşlar, ekonomi hayatımızı gözden geçireceğim. Derhal bildirmeliyim ki ben ekonomik hayat denince, ziraat, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün nafia (bayındırlık) işlerini birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir kül (bütün) sayarım. Bu vesile ile şunu da hatırlatmalıyım ki, bir millete müstakil (bağımsız) hüviyet ve kıymet veren siyasî varlık makinasında, devlet, fikir ve ekonomik

¹ M. Kemal, Atatürk "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal", T. İş Bankası, İstanbul, 1973.

hayat mekanizmaları, birbirine tâbidirler. O kadar ki, bu cihazlar birbirine uyarak aynı âhenkte çalıştırılmazsa, hükümet makinasının motris (önde gelen sürükleyici) kuvveti ısraf edilmiş olur; ondan beklenen tam verim elde edilemez. Onun içindir ki, bir milletin kültür seviyesi üç sahada, devlet, fikir ve ekonomi sahalarındaki faaliyet ve başarıları neticelerinin hâsılası ile ölçülür”².

2. Atatürk'ün Ekonomi Doktrini, kendinden önce uygulanmış ideolojilerden farklıdır.

Atatürk'ün ekonomi alanında kendinden önce öne sürülmüş ekonomik sistemlerle ilgili ideolojilerden hangisini benimsediği konusunda çok tartışma yapılmıştır. Oysa, Atatürk'ü sağ, ya da sol ekonomik ideolojilere kapılmış, ya da onları benimsemiş bir lider olarak göstermek, O'nun anısına yapılmış büyük haksızlıklardan biri olsa gerektir. O, kendi ekonomik ideolojisini zaman içinde oluşturmuş ve onu yıllarca uygulamıştır. Burada bu gereksiz tartışmanın örneklerini vermek yerine, ekonomik ideolojiyle ilgili olarak ne söylemiş, neyi yapmış; onun anlatılması daha yararlı görülmüştür.

Atatürk'ün yarattığı ekonomik ideolojinin en özlü ifadesi, 1936 yılında yayımlanan İkinci Sanayi Plânı'nın önsözünde yazdığı şu sözlerin içindedir:

“Devletçiliğin bizce manası şudur: fertlerin hususî teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleketin iktisadiyatını devletin eline almak.

“Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususî teşebbüslerde yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğü gibi kısa bir zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol, görüldüğü gibi liberalizmden başka bir sistemdir”.

Bu sözlerin İkinci Sanayi Plânı'nın önsözünde, üzerinde uzun süre düşünülmeden, her kelimesi üzerinde titizlikle durulmadan bir önsezi ile yazılmamış olduğu konusunda elimizde çok güçlü kanıtlar vardır :

² 1 Kasım 1937 T.B.M.M.'ni Açış Konuşması'ndan, “Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I”, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Yayın No. 1, Ankara, 1961, s. 394.

1. Atatürk 1923'den başlayarak ülkede alınan ekonomik önlemler, uygulanan ekonomi politikası, uygulama sonuçları, yapılan plânlar ve yatırımlarla çok yakından ilgilenmiş, plânlara, programlara ve yatırımlara çok yararlı, zamanında ve yerinde müdahalelerde bulunmuştur. Zamanında yerli ve yabancı uzmanlarca hazırlanan iki "Sanayi Plânı"nı satır satır ve bazı yerlerin altını çizerek, bazı yerlerinde düzeltmeler yaparak okuduğu³, yatırımların başlaması, bitişleri ve uygulamalarını yakından izlediği ve zamanında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Plânı'nın % 100 oranında gerçekleştirilmesini sağladığı bilinmektedir.

2. Atatürk benzer görüşleri çok önceleri söylemiştir. 21 Nisan 1931'deki milletvekilleri seçimleri nedeni ile basına verdiği demecin konu ile ilgili bölümü şöyledir:

"Ferdî iş faaliyetini esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha, memleketi mamurluğa erdirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin gerektirdiği işlerde, özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alâkadar kılmak... prensibimizdir"⁴.

3. Atatürk, 1935 te bu görüşünü iyice olgunlaştırmıştır. Görüş 1931'de söylenenden farklı değildir. İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açılışı nedeniyle bu tarihte İktisat Vekili olan Celâl Bayar'a Atatürk tarafından verilen bir notta şunlar vardır:

"Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik Sistemi, 19'uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce mânâsı şudur: Fertlerin hususi faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve bir çok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline almak"⁵.

³ Prof. Dr. Afet İnan, Devletçilik ilkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, 1933, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.

⁴ 50 Yılda Sanayii, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara 1973, s. 6.

⁵ Haldun Derin, Türkiye'de Devletçilik, İstanbul, 1940, s. 3.

Bu ilke (Devletçilik) 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla anayasaya girmiştir. CHP Programındaki ifade de yukarıdakine benzerdir⁶.

4. Atatürk devletin ekonomiye müdahaleleriyle birlikte, kişisel özgürlüklerin korunmasına büyük önem vermektedir. Profesör Afet İnan'a ve sekreterine dikte ettirmek, ya da kendi elyazısı ile yazmak suretiyle yayımlattığı, "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" kitabında⁷ önceki ekonomik ideolojiler hakkında yazdıkları, Atatürk'ün ekonomik ideolojisinin kendi eseri olduğunu açıkça göstermektedir :

"Demokrasinin bu kişisel özgürlüklerle ilgili mefhumu, bazı nazariyelerin hücumuna maruz bulunmaktadır:

- I. Bolşevik nazariyesi,
- II. İhtilâlcî siyasî sendikalizm nazariyesi,
- III. Menfaatlerin temsili nazariyesi."

Bütün bu nazariyelerin (kuramların) demokrasinin yaşaması için tehlikeli olduğunu söyledikten sonra Atatürk, şu sonuca ulaşmıştır:

"İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, biz bu ve bundan evvelki nazariyeleri memleket ve milletimiz için muvafık görmüyoruz. Biz, memleket halkı fertlerinin ve muhtelif sınıf mensuplarının yekdiğerine yardımlarını aynı kıymet ve mahiyette görürüz; hepsinin menfaatlerinin aynı derecede ve aynı müsavâtperverlik (eşitlik) hissiyle teminine çalışmak isteriz. Bu tarz, milletin umumî refahı,

⁶ C.H.P. parti programında bu ilke şu sözlerle ifade edilmiştir : "Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada Devleti fiilen alâkadâr etmek mühim esaslarımızdandır". "İktisat işlerinde Devletin alâkası, fiilen yapımçılık olduğu kadar hususî teşebbüsleri teşvik ve murakabe de etmektedir." a.g.e. s. 6-7.

⁷ Prof. Dr. Afet İnan, Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu Ankara, 1969, s. 40-41. Kitabın ilk baskısı 1930'da İstanbul'da basılmış ve 1931 ve 1932 yıllarında yeniden basılmış ve orta okullarda uzun süre ders kitabı olarak okutulmuştur. Prof. Afet İnan'ın kitap hakkındaki sözleri şöyledir : "Bu kitaplar benim ismimle çıkmış olmasına rağmen Atatürk'ün fikirleri ve telkinlerinden mülhem olduğunu ve üslubun tamamen kendisine ait olduğunu, tarihi hakikatleri belirtmek bakımından bana düşen bir ödev telâkki ediyorum. . Bu kitabımı Atatürk'ün çalışmaları ve fikirleri olarak yayımlarken, onun el yazılarını da birer belge olarak koymak istedim." s. 7.

devlet bünyesinin kuvvetlenmesi için daha muvafık olduğu kanaatindeyiz.

Bizim nazarımızda çiftçi, çoban, amele, tüccar, sanatkâr, doktor velhasıl herhangi bir içtimaî müessesede faal bir vatandaşın hak, menfaat ve hürriyeti müsavidir. Devlete, bu telâkki ile azamî faydalı olmak ve milletin emniyet ve iradesini, mahalline sarfedebilmek bizce, bizim anladığımız manâda, halk hükümeti idaresi ile mümkün olur.”

5. Atatürk, “Medeni Bilgiler” de kendi yarattığı bu ekonomik ideolojiyi, fertle devlet arasında korunması gereken bir denge üzerine kurmuştur:

“... milletin kurduğu devletin ve hükümet teşkilâtının vatandaşlara karşı mükellef olduğu vazifeleri ve selâhiyetleri ile ilgili olarak şöyle bir sıra yapılabilir:

“a. Memleket içinde asâyişi ve adaleti tesis ve idame ederek, vatandaşların, her nevi hürriyetlerini masun bulundurmak,

“b. Harici siyaset ve diğer milletlerle münasebetleri, iyi idare ederek ve dahilde her nevi müdafaa kuvvetlerini, daima hazır bulundurarak milletin istiklâlini emin ve mahfuz bulundurmak...

“Bu iki nevi vazife devletin en esaslı vazifelerindedir. Denebilirli, devlet teşkilinden maksat, bu iki vazifenin ifasını temin etmektir. çünkü bu vazifeler, vatandaşların fert olarak yapmağa muktedir olamayacakları işlerdir. Hatta vatandaşların bu vazifeleri, kısmen dahi yapmaya kalkışmaları caiz değildir. Zira, o zaman anarşi olur, devlet kalmaz”⁸.

“Bu iki nevi vazifeden başka devletin alâkadar olduğunu işaret ettiğimiz vazifeleri de, başlattığımız sıra içinde söyleyelim⁹:

c. Yollar, demir yolları vs. gibi nafia işleri,

⁸ a.g.e., s. 44. “Vatandaşa Karşı Devletin Vazifeleri”.

⁹ Atatürk'ün devletin işlevlerindeki öncelik sırası hemen bütün T.B.M.M.'ni açış konuşmalarında vardır. Bu konudaki kesin seçimi, örnek olarak, 13 Ağustos 1923'teki konuşmasında şöyle ifade etmiştir: “...Hükümetin hikmet-i vücudu (varlık nedeni) memleketin asayişini, milletin huzur ve rahatını temin eylemektir. Millet vâsi' (geniş) bir huzur ve emniyet içinde müsterih bulunmalıdır. Memleketimizin herhangi bir köşesinde halkın emniyetini, devletin vahdet (birlik) ve asayişini ihlâl tasaddi (bozmaya teşebbüs) edenler devletin bütün kuvvetlerini karşılarında bulmalıdırlar.” “Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I”, Türk İnkılâp Enstitüsü Yayınları No: 1 Ankara, 1961, s. 319..

- d. Maarif işleri,
- e. Sıhhiye İşleri,
- f. İçtimai muavenet işleri,
- g. Ziraat, ticaret, zanaate ait iktisadî işler.

“Bu son söylediğimiz işleri, devletin yapmaması, fertlere terketmesi lâzım geldiği iddiasında bulunanlar vardır. Bu nazariyeyi tasvip ve takip edenlere “ferdiyetçi” derler.

“Milletin umumî ve müşterek menfaatlerine ait siyasî, fikrî işlerde olduğu gibi, iktisadî her nevi işlerin dahi, fertlere bırakılmayıp devlet tarafından yapılması daha muvafık olacağı nazariyesini müdafaa eden “Devletçiler” de vardır.

“Biz devletimizce tatbiki münasip olan prensibi tesbit için, “ferdiyetçi” ve “devletçi”lerin istinat ettikleri noktaları ve bir de, demokrasinin bazı vasıflarını gözönünde tutarak kısa bir muhakeme yapalım:

“Mâlumdur ki, Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi esasına müstenit bir devlettir. Demokrasi ise, esas itibariyle, siyasî mahiyettedir, fikrîdir; ferdîdir; müsavatperverdir.

“Demokrasinin bu esas noktalarına göre, vatandaşın siyasî hürriyet ve mesaisini temin etmek; vatandaşın ilmi, içtimai, sanat, ahlâk gibi fikrî sahalarda inkişafını temin ile alâkadar olmak ve vatandaşın millî hâkimiyete usulü dairesinde iştirak hakkını ve bütün vatandaşların aynı siyasî hakları haiz olmalarını temin eylemekten ibaret olan noktalar, devletin vatandaşa karşı başlıca vazifelerinin hududunu gösteren işaretlerdir.

“O halde demokrasi esasına müstenit bir devlet, içtimai muavenet sistemi, veyahut bir iktisadî teşkilât sistemi değildir.

“Bunun için bu sahalara ait işlere, devletin karışmaması, bütün bu mahiyetteki işleri fertlere veya fertlerden mürekkep şirketlere bırakması mümkündür. Bu imkânın derecesini anlamak için, devletin millete ve memlekete karşı ifasına mecbur olduğu esaslı vazifelerinin ikinci derecede görülen vazifelerle münasebet ve irtibatlarını düşünmek lâzımdır.

“Bu saydığımız sahalardaki işlerden iktisadî olanlar, doğrudan doğruya, devletin zarurî vazifelerinden görünmemekle beraber, o vazifelerin ifasında, müessirdirler. Bu sahalardaki işleri, fertlere

veya şirketlere tamamen bırakabilmek için bu işlerin, devlet müdahalesi ve muaveneti olmadığı halde, devleti esas vazifelerini ifada müşkülâta uğratmayacağına emin olmak lâzımdır.

“Görülüyor ki, iktisadî ve içtimâî işler, bir taraftan fertlerin menfaatleri ile alâkadardır. Bunun içindir ki, ferdiyetçiler, bu işlere devletin karışmasını şahsî hürriyete tecavüz gibi görürler. Fakat bu işler içinde, dolayısı ile bütün milletin müşterek menfaatine temas ve taallük eden noktalar da vardır. Bu sebeple, devletçilerin haklı oldukları noktaları kabul etmek muvafık olur.

“Hususî menfaat, ekseriya, umumî menfaatle, tezat halinde bulunur.

“Bir de hususî menfaatler en nihayet, rekabete istinat eder. Halbuki yalnız bununla iktisadî nizam tesis olunamaz. Bu zanda bulunanlar, kendilerini, bir serap karşısında aldatılmağa terkedenerlerdir.

“Fertler, şirketler, devlet teşkilatına nazaran zayıftırlar. Serbest rekabetin, içtimâî mahzurları da vardır; zayıflarla kuvvetlileri müsabakada karşı karşıya bırakmak gibi... ve nihayet fertler bazı büyük müşterek menfaatleri tatmine muktedir olamazlar.

“Herhalde devletin siyasî ve fikrî hususlarda olduğu gibi, bazı iktisadî işlerde de nâzımlığını prensip olarak kabul etmek caiz görülmelidir. Bu takdirde, karşı karşıya kalınacak mesele şudur : Devlet ile ferdin karşılıklı faaliyet sahalarını ayırmak...

“Devletin, bu husustaki faaliyet hududunu çizmek ve bu hususta istinat edeceği kaideleri tespit etmek, diğer taraftan vatandaşın ferdî teşebbüs ve faaliyet hürriyetini tahdit etmemiş olmak, devleti idareye selâhiyettar kılınanların düşünüp tayin etmesi lâzım gelen meselelerdir.

“Prensip olarak, devlet, ferdin yerine kaim olmamalıdır. Fakat ferdin inkişafı için umumî şartları göz önünde bulundurmalıdır. Bir de, ferdin şahsî faaliyeti, iktisadî terakkinin esas menbaı olarak kalmalıdır. Fertlerin inkişafına mâni olmamak, onların her noktai nazardan olduğu gibi, bilhassa iktisadî sahadaki hürriyet ve teşebbüsleri önünde devlet kendi faaliyeti ile bir mâni vücuda getirmemek, demokrasi prensibinin en¹⁰ mühim esasıdır.

¹⁰ Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” kitabı, 1930’da MEB tarafından ortaokul ders kitabı olarak yayınlanırken bu “en” sözcüğü metinden çıkarılmıştır. Yukarıdaki parça, Atatürk’ün el yazmalarından aktarılmıştır.

“O halde, diyebiliriz ki, ferdiyet inkişafının mâni karşısında kalmaya başladığı nokta, devlet faaliyetinin hududunu teşkil eder. Buna nazaran, umumiyetle, zaman ve mekânda, daimî bir hususî vasıf gösteren iktisadî bir işi devlet üzerine alabilir. Meselâ, bir iş ki büyük ve muntazam bir idareyi icap ettirir ve hususi fertler elinde inhisara duçar olmak tehlikesini gösterir veyahut umumi bir ihtiyaca tekabül eder, o işi devlet üzerine alabilir. Madenlerin, ormanların, kanalların, demir yollarının, deniz seyrisefer şirketlerinin devlet tarafından idaresi ve para ihraç eden bankaların millileştirilmesi, kezalik su, gaz, elektrik ve saireye ait işlerin mahallî idareler tarafından yapılması yukarıda izah ettiğimiz neviden işlerdir.

“Bu izah ettiğimiz manâ ve telâkkide, devletçilik, bilhassa içti-mâî, ahlâki ve millîdir. Millî servetin tevziinde daha mükemmel bir adalet ve emek sarfedenlerin daha yüksek refahı, milli birliğin muhafazası için şarttır. Bu şartı daima, gözönünde tutmak, millî birliğin mümessili olan devletin mühim vazifesidir.

“Memlekette her nevi istihalinin ziyadeleşmesi için, ferdi teşebbüsün devletçe elzem olduğunu ehemmiyetle kaydettikten sonra, beyan etmeliyiz ki, devlet ve fert birbirine muarız değil, birbirinin mütemmimidir.

“Bizim takibini muvafık gördüğümüz (mutedil devletçilik) prensibi bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.

“Hülâsa, bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadî sahada, devleti fiilen alâkadar etmektir”.

Prof. Dr. Afet İnan'ın yukarıda sözü geçen “Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları” kitabının 351-358. sayfalarında verilen el yazıları kısmında Atatürk'ün “Mutedil Devletçilik” terimini tercih ettiği anlaşılmaktadır¹¹. Bu el yazmalarında

¹¹ a.g.e., s. 449.

aynı terimi parantez içinde ve iki kez kullandığı halde "Millî Eğitim Bakanlığının ortaokullara ders kitabı olarak 7 Eylül 1931 tarihli kararı ile basılan "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" adını taşıyan bu kitabın 59'uncu sahifesinde mutedil kelimesi kaldırılmıştır¹², Ancak, bu mutedil (ılımlı) kelimesinin Atatürk'ün el yazısı ile yazıya kasıtlı biçimde eklendiği ve ekleme amacının, katı bir Devlet Kapitalizmine, ya da sistemin Sosyalist bir ekonomik kalkınma modeline dönüşmesini önlemek için konulduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Atatürk'ün Devletçilik İlkesini bir parti ve hükümet politikası haline getirmeden yerli ve yabancı uzmanlarla uzun süre tartıştığı¹³ ve Başbakan İsmet İnönü'nün, hükümetin çalışmalarını eleştirenlere cevap özelliğindeki ünlü Sivas konuşmasında¹⁴ aynı terimin kullanıldığı görülmektedir. Aslında İnönü'ye göre, Atatürk'ün ekonomik modeli, hep kişisel girişime (ferdî teşebbüse) öncelik vermiş, koyu bir devletçilik uygulamasını önlemeye çalışmıştır¹⁵.

Yukardaki söz ve görüşlerin Atatürk tarafından ekonomik alanda yapılan uzun görüşme, tartışma ve düşüncelerin ürünü olduğu bilinmektedir. İkinci Sanayi planının önsözüne yazdığı, 1930'da Prof. Afet İnan'ın imzası ile yayımladığı Medeni Bilgiler kitabında bulunan ve 1931'de milletvekili seçimleri nedeniyle yayımladığı bildiriye bulunan sözlü sözlerin uzun bir düşünce hazırlığına dayandığı kabul edilmelidir¹⁶.

Atatürk'ün yukarıda kendi sözleriyle ifade edilen ekonomik kalkınma anlayışı, ek açıklamaları gerektirmeyecek biçimde kesin çizgilerle anlatılmıştır.

¹² Prof. Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı, 1933, s. 23.

¹³ Feridun Ergin, K. Atatürk, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul, 1978, s. 194.

¹⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ, Ankara 1977, s. 164.

¹⁵ Emre Kongar, "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları", Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları, 1923-1938, İTA., İstanbul 1977, s. 141-163. Aynı yazar bu makalesinde İnönü'nün Abdi İpekçi ile 1968 yılında yaptığı bir sohbetteki şu sözlerini aktarmaktadır: "Atatürk başından itibaren özel teşebbüsü esas tutmuş ve ölünceye kadar bu prensibi tatbik etmiştir." s. 154.

¹⁶ Bu düşüncelerin oluşması sırasında, Atatürk, zamanının ekonomi doktrinlerini Alman, Fransız, Rus, İngiliz ve ABD'li iktisatçıların yayımlarından okumuş, onları özenle incelemiş ve kitapları işaretleyerek görüşlerini oluşturmuştur. Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu, Başbakanlık, 1973, s. 119-139.

3. Bu kalkınma modelinin amaçları, çağdaş kalkınma planlarının amaçlarından farklı değildir :

Atatürk'ün söz ve eylemlerinden anlaşıldığına göre, Kemalist Ekonomik Kalkınma Modelinin amaçları şöyle özetlenebilmektedir :

- a. Tam çalışma,
- b. Hızlı ve dengeli sermaye birikimi,
- c. Dış ödemeler ve dış ticaret dengesinin sağlanması,
- d. Dengeli gelir dağılımı,
- e. Enflasyonsuz hızlı kalkınma,
- f. Bölgeler arası dengeli kalkınma,
- g. Özel girişiminin geliştirilmesi,
- h. Yabancı sermaye ile işbirliği.

Ekonomik kalkınmanın yukarıdaki amaçları, Atatürk tarafından yazılan veya söylenen bir tek kaynakta toplanmış değildir. Ancak ekonomi ile sosyal kalkınma arasındaki ilişkileri belirten Atatürk 1923-1938 arasında bu amaçları sürekli olarak gözönünde bulundurmuş ve Hükümet üyelerini sürekli bu amaçlar yönünde aydınlatmıştır.

Bu amaçların en belirgin biçimde ortaya konulduğu belgeler, Atatürk'ün görev başındaki hükümete direktiflerini ve milletvekillerine temel telkinlerini içinde bulunduran yıllık T.B.M.M.'ni açış konuşmalarıdır¹⁷. Atatürk, ömrü boyunca yaptığı 20 T.B.M.M.'ni açış konuşmasında, ekonomik sorunlar ve ekonomik kalkınmanın amaçlarına gittikçe artan önem ve yer vermiştir. İlgili okuyucu, bu konuşmaların tümüne başvurmalıdır. Aşağıda, Atatürk'ün ekonomi politikalarının uygulama biçim ve yöntemleri uygulanırken, bu açış konuşmalarından sık sık aktarmalar yapılacaktır. Tekrarları önlemek için burada amaçlarla ilgili aktarmalar yapılmamıştır¹⁸.

¹⁷ 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasa'nın) 36'ncı maddesi ile kurulmuş bulunan ve Atatürk'ün ölümünden sonra da uzun yıllar boyunca uygulanan Cumhurbaşkanları'nın T.B.M.M.'ni Açış Konuşmaları, 1960'tan sonraki siyasal kargaşa içinde unutulmuştur. Cumhuriyet tarihimizde 20'si Atatürk'e, 11'i İnönü'ye, 10'u Bayara ve biri de Gürsel'e ait olmak üzere 42 Açış Nutku vardır. 1961 Anayasası, bu çok değerli kurumu ortadan kaldırmıştır.

¹⁸ Atatürk'ün T.B.M.M.'ni Açış Konuşmalarının tümü için bkz: 1) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, 2) Av. Kâzım Öztürk, "Cumhurbaşkanları'nın T.B.M.M.'ni Açış Nutukları", Ak Yayınları, İstanbul, 1969.

ATATÜRK'ÜN EKONOMİK STRATEJİLERİ

Askerî alanda olduğu gibi ekonomi alanında da Atatürk, "bir amaca varmak için eylem birliği sağlama ve düzenleme san'atı"¹⁹ biçiminde tanımlanan "strateji" san'atının güzel bir örneğini vermiştir. Yukardaki amaçlara ulaşmak için, yukarda kendi sözleriyle açıklanmış olan sistem yaklaşımı ile, toplumda eylem birliğini sağlayabilmek için bütün yönleriyle düşünülmüş aşağıdaki strateji uygulanacaktır :

1. Refahın sağlanması açısından toplumun kesimleri arasında imtiyazlı kişi, grup, zümre, ya da sınıfların oluşması önlenmeli; kalkınmanın sonuçları bütün kesimlere eşit dağıtılmalıdır.

Bu konuda Atatürk, şöyle diyor :

"... Bizim nazarımızda çiftçi, çoban, amele, tüccar, sanatkâr, doktor, velhasıl herhangi bir içtimaî (sosyal) müessesede (kurumda) faal bir vatandaşın, hak, menfaat ve hürriyeti müsavidir..."²⁰

2. Ekonomi, pazar ekonomisinin kurallarına göre işletilmeli; pazarları denetlerken, yönlendirirken ve doğrudan endüstri ve ticaret işleri yaparken Devlet, pazar ekonomisinin kurallarına uymalıdır.

Atatürk'ün aşağıdaki sözleri, ekonomi stratejilerinin bu yönünü açıkça göstermektedir :

"İç ticarete gelince, bunda en önde gördüğümüz esas, teşkilâtlandırma ve muayyen tipler üzerinde işleme ve rasyonel çalışmadır.

"Kesin zaruret olmadıkça, piyasalara karışılmaz; bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir"²¹.

3— Kişisel girişim gücü korunmalı ve desteklenmelidir.

Ekonomik kalkınmanın temelinde kendi deyimiyle, "ferdî teşebbüs ve menfaatin bulunması" doğaldır ve bunun böylece kabul edilmesi, demokratik rejimin temel koşulu ve kalkınmayı hızlandırmanın en etkin yoludur.

Atatürk'ün bu konudaki sözleri, yukarıda verildiği için burada tekrarlanmayacaktır. Aslında T. İş Bankası ile T.C. Merkez Ban-

¹⁹ Meydan Larousse, Cilt: 11, s. 566.

²⁰ Bu sözlerin tam metni yukarda verilmiştir. Bunu söylerken ele aldığı konu, "ekonomik kalkınma" nazariyeleridir.

²¹ 1 Kasım 1937 Açış Konuşması, a.g.e. s. 396.

kasının kuruluşunda halkın sermaye iştirakinin sağlanması ile Atatürk bu alanda iki de örnek göstermiştir.

4. Devlet, özel girişim alanını izlemeli, denetlemeli ve temel ekonomik amaçlara yöneltmek için teşvik etmelidir.

Devletin bu denetim ve yöneltmeyi etkinleştirebilmesi için, ekonomik faaliyete, doğrudan yatırımlar yaparak katılması ve özel girişimcilere öncülük etmesi gerekir. Ancak, devletin bu tür faaliyetinin, kişisel girişim gücünü engelleme noktasına getirilmesi önlenmelidir. O'na göre :

“... ferdin şahsî faaliyeti, iktisadî terakkinin esas menbaı (temel kaynağı) olarak kalmalıdır. Fertlerin inkişafına (gelişmesine, ilerlemesine) manî (engel) olmamak, onların her noktai nazardan olduğu gibi, bilhassa iktisadî sahadaki hürriyet ve teşebbüsleri önünde devlet kendi faaliyeti ile bir mâni vücuda getirmemek, demokrasi prensibinin en mühim esasıdır”.

5. Kişisel girişimin engellenmesini önlemek için Devletin doğrudan yatırımlarına ve devlet işletmesinin ekonömi içindeki rol ve önemine sınırlar çizilmesi çok önemlidir.

Bu sınırlar, ekonomik hayatın dinamizmi içinde katı ve değişmez olmaz. Hükümetlerin temel görevlerinden biri, zaman içinde bu sınırları sık sık gözden geçirerek yeniden saptamak olmalıdır. Hükümetler, bu görevi aksattıkları takdirde “İhlımlı Devletçilik Politikası”, katı ve verimsiz bir “Devlet Kapitalizmi”ne dönüşecek ve ideolojik biçimler alacaktır. Bu tehlikeden kaçınabilmek için Hükümetler, devletin girişimde bulunduğu alan ve bölgeler geliştikçe, bu alan ve bölgelerde halk girişimcileri ve yöneticileri yetiştikçe işletmelerdeki devlet mülkiyetinin halka devredilmesini sağlamalıdır. Bu suretle halkın sağlanacak fonlarla, gelişmemiş alan ve bölgelerde yeni devlet yatırımları yapılmalıdır. Diğer deyişle, belirli işletmelerdeki devlet mülkiyeti geçici, ama “Devletçilik” sistemi kalıcı olmalıdır.

Atatürk'ün bu konudaki uygulama ile ilgili sözleri de yukarıda verilmiştir; burada tekrarlanmayacaktır. O'na göre :

“Devletin bu husustaki faaliyet hududunu çizmek ve bu hususta istinat edeceği kaideleri tesbit etmek, diğer taraftan vatandaşın ferdi teşebbüs ve faaliyet hürriyetini tahdit etmemiş olmak, devleti idareye

selâhiyettar (yetkili) kılınanların düşünüp tayin etmesi lâzım gelen meselelerdir”.

6. Devlet yatırım ve işletmeleri için en uygun alanlar, alt-yapı yatırımlarıdır ve bu tür yatırımlar, devlet için en yüksek önceliğe sahip olmalıdır. Devletçe yatırım harcamaları yaparlarken, devletin temel işlevleri ile ilgili öncelikler unutulmamalıdır. Devletin harcama politikasının temelini oluşturan bu harcama öncelikleri, Atatürk tarafından yazılmış olan “Vatandaş için Medeni Bilgiler” kitabında sıralanmıştır. Yukarda Atatürk'ün el yazmalarından aktarmalarla sıralanan bu öncelikler, özetle şöyledir :

1. Ülkede asâyiş ve huzurun sağlanması,
2. Ulusal savunma ve Dış İşleri,
3. Ulaştırma,
4. Millî Eğitim,
5. Sağlık,
6. Sosyal Güvenlik,
7. Ziraat, ticaret, zanaate ait iktisadî işler.

Görüldüğü gibi Atatürk'ün iktisadî stratejisinde “iktisadî işler” devlet işlevlerinin görülmesi açısından son sırada bulunmaktadır. Bu öncelik sırasının doğal sonucu olarak, devlet harcamaları, önce devletin temel işlevlerinin gerçekleştirilmesine ve ulaştırma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alt-yapı yatırım ve hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için yapılacak, daha sonra devlet hazinesinin harcama imkânı kalırsa iktisadî işlere harcama yapılacaktır. Devletin iktisadî işlere harcama yapabilmesi için, ancak devlet bütçesi fazlalarından, devlet tekellerinin ve işletmelerinin yarattığı fonlardan ve iç ve dış borçlanmadan elde edilen harcama imkânlarından yararlanılmalıdır. Atatürk'ün çok önemli olan bu stratejinin uygulama biçimlerinden oluşan “bütçe politikası”, “maliye politikası”, “para politikası”, “yatırım politikası” gibi politikalar incelenirken bu konu yeniden ele alınacaktır.

7. İktisadî işler için yukarda sayılan sağlıklı kaynaklardan elde edilecek fonlar da bir öncelik sırasıyla harcanmalıdır. Bu öncelikler de şöyle sıralanmalıdır :

1. Bayındırlık,
2. Tarım ve öncelikle sulama projeleri,
3. Tarımsal endüstri,

4. Ağır sanayi,
5. Hafif sanayi, ticaret, hizmetler.

Bu öncelik sırası, halkın kendi gücü ile yapabileceği yatırımlar ile ticaret ve hizmetler alanlarına devletin fazla yatırım yapmasının gerekli olmadığını ifade etmektedir.

KEMALİST EKONOMİK KALKINMA MODELİNİN TEMEL POLİTİKALARI

Yukarda listesi verilen amaçlara, yine yukardaki stratejilerle ulaşabilmek için, hızlı, dengeli ve plânlı bir ekonomik kalkınma modelinin uygulamaya konması gerekmiştir. Bu tür bir ekonomik kalkınmanın uygulama araçlarından olan özel girişim işletmeleriyle devlet işletme ve faaliyetlerinin tümü, ortak bir strateji çerçevesinde ekonomik kalkınmaya yöneltilmelidir. Atatürk'ün tayin ettiği ekonomi politikaları böyle bir temel anlayıştan kaynaklanmıştır. Kuşkusuz Atatürk, bu politikaları, bizim şimdi böyle bütün yönleriyle yazdığımız gibi tek bir metinde ve ayrıntıları ile ortaya koymamıştır. Ancak, 1922-1938 arasında ekonomik politikalarla ilgili söylev ve demeçleri, uygulamaları ve davranış biçimleri üst üste konup incelenince, insana hayranlık veren bir sistem yaklaşımı içinde bütün politikaların çelişmez biçimde yan yana geldikleri ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında "mazlum milletler" için ortaya konan "Kalkınma Ekonomisi" politikalarına benzer olgunlukta bir kalkınma modeli ortaya çıkmaktadır. Şimdiye kadar bu üst üste koymanın yapılmamış olması, milletimize ve diğer "mazlum milletler"e çok zaman kaybettirmiştir. Aşağıda Atatürk'ün bu temel ekonomik politikasının temel özellikleri açıklanacaktır:

1. Bütçe ve maliye politikası,
2. Para Politikası,
3. Dış ekonomik ilişkiler politikası,
4. Yatırım politikası.

ATATÜRK'ÜN MALİYE POLİTİKASI

Yukardaki ekonomik kalkınma amaçlarına ve temel stratejilere uygun olarak Atatürk'ün maliye politikasının temel amacı, halka işkence etmeden devlet bütçesi dengesinin sağlanmasıdır. Hatta, kurduğu yeni Türk Devletinin hızla kalkınması gerektiği için, devlet

bütçelerinin, yatırımlara tahsis edilmek üzere bütçe fazlaları vermesi de sağlanmalıdır. Şu sözler O'nundur:

“Binaenaleyh, usul-ü malimiz (maliye yöntemimiz) halkı tazyik ve izrar etmekten içtinap (halka baskı yapmaktan ve ona zarar vermekten kaçınmak) ile beraber mümkün olduğu kadar harice arz-ı ihtiyaç ve iftikar etmeden (ihtiyaç ve yokluklar için dışarıya muhtaç olmadan) varidat-ı kâfiye (yeterli gelir) temin etmek esasına müstenittir (sağlamak temeline dayanmaktadır)”²².

“Cumhuriyet bütçelerinin taayyün eden (belirlenen) ve daima kuvvetlenmesi gereken müşterek hususiyetleri (ortak özellikleri), yalnız denkli oluşları değil, aynı zamanda, koruyucu, kurucu ve verici işlere her defasında daha fazla pay ayırmakta olmalarıdır”²³.

Atatürk'ün maliye politikasında devlet bütçesinin açık vermesi, kesinlikle yasaktır. Bütçeler, yıl başlarında denk olarak hazırlanmalı, kesin hesaplar da denk olarak kapatılmalıdır. Yıl içinde ek ödeneklerle bütçe denkliğinin bozulmasına izin verilmemelidir. Denklik'ten anlaşılan devletin normal gelirleri (vergi gelirleri ve vergi dışı normal gelirler) ile normal harcamaları (yukardaki önceliklere uygun olarak tesbit edilecek devletin temel işlevleri ile ilgili hizmetler için yapılan harcamalar) arasında denkliğin sağlanmasıdır. İç ve dış borçlanmadan sağlanan devlet gelirleri ile bütçe denkliğinin sağlanması kabul edilemez.

Atatürk'ün bütçe dengesi üzerinde bu ölçülere varan titizlikle durmasının temel nedeni, Devlet Hazinesi'nin yurt içinde ve yurt dışında güçlü ve güvenilir olmasını zorunlu görmesidir. O'na göre, ekonomik bağımsızlığı sağlamanın başka yolu yoktur:

“Açık bir bütçenin, hesapsız mahzurlarını iyi bilen Büyük Millet Meclisi'nin muvazene yolunda kat'i karar sahibi bulunması, devletin malî ve hattâ umumî siyaseti için en büyük teminattır”²⁴.

Bu anlayışla ve Atatürk'ün yakın ilgisi ile yapılan 1924-1938 (1919-22 yıllarında bütçe yapılmamış, ülke Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden ayrı ayrı alınan ödeneklerle yönetilmiştir) arasındaki

²² 1 Mart 1922 Açış Konuşması'ndan. – Atatürk buna benzer sözleri, sonradan çok söylemiş ve bu görüşten hiç sapmamıştır. Buna benzer diğer sözleri için bkz.: M. A. Aysan, “Atatürk'ün Ekonomi Politikası”.

²³ 1 Kasım 1937 Açış Konuşması, a.g.e. s. 399.

²⁴ 1 Kasım 1933 Açış Konuşmasından, a.g.e. s. 374.

11 bütçenin kesin hesabı denk bağlanmış, 3'ü fazla vermiş, sadece l'i açıkla (içinde Aşâr vergisinin kaldırıldığı 1925 yılı) kapanmıştır.

Atatürk'ün Maliye Politikası, Devlet Hazinesi'nin yurt içinde ve dışında güçlü olması temel amacını gütmektedir. Ancak, bu amacı gerçekleştirirken vergilerin, halk için işkenceye dönüşmesi önlenmelidir. Bunun için, vergi artışlarının halkın gelir düzeyi artışlar ile oranlı olması sağlanmalıdır. Çağdaş Maliye Politikası'nın temel amacı olarak gösterilen bu ilke, Atatürk'ün konu ile ilgili konuşmalarında açık ve seçik olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Atatürk döneminde halka ağır gelen ve sosyal zararları çok olan bütün vergi, resim ve harçlar kaldırılmış; onlar yerine halkın gelir düzeyine göre ayarlanabilen vergiler getirilmiştir.

Aşağıdaki sözler, Atatürk'ün yukardaki maliye politikaları ile elde edilen sonuçlarla ilgili olarak duyduğu mutluluğu ifade ediyor:

“Son iki sene zarfında hayvanlar, tuz, şeker, çimento, petrol ve benzin, elektrik, iptidai maddeler resim ve vergilerinde yapılan ve herbiri 30-50 nisbetinde bir vergi indirilmesini ifade eden tahfiflerin (hafifletmelerin), istihsalin teşviki bakımından, vatandaş ve memleket için müspet ve hayırlı neticeler verdiğini görmekteyiz”²⁵

Çağdaş Maliye Politikalarının amaçları arasında, şimdi açık ve seçik olarak ortaya konmuş olan, “vergi ve ekonomik etkilerinin üretimi azaltmasının önlenmesi” ilkesi de Kemalist Maliye Politikasının temellerinden biridir. O'nun yönetiminde ekonomi ve özellikle üretim üzerindeki etkileri olumsuz olan hemen bütün vergi, resim ve harçlar kaldırılmıştır.

ATATÜRK'ÜN PARA POLİTİKASI

Atatürk'ün para politikasının temel amacı, devlet harcamaları ile kaynaklar arasında sürekli bir dengenin korunması suretiyle enflasyonun önlenmesidir.

Atatürk'ün enflasyon karşısındaki tutumunu en iyi ifade eden İsmet İnönü'nün şu sözlerinin burada tekrarlanmasında yarar vardır : “Hükümet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyon bizi ferahlatacağını anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile “evet” dedirtemedim”²⁶.

²⁵ 1 Kasım 1937 Açış Konuşmasından, a.g.e. s. 401.

²⁶ Feridun Ergin, “Atatürk Zamanında Para Politikası”, Uluslararası Atatürk Konferansı, 10-11 Kasım 1980, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

O'na göre çok muhtaç durumda bulunan halkın refahını arttırmak için yatırımları hızlandırmak gerekiyordu. Ancak, yatırımları hızlandırmak amacı ile, devletin sağlıklı yollardan sağladığı gelirlerden fazla harcama yapması önlenmeliydi. Bunu önleyebilmek için bütçe fazlası, devlet tekelleri ile işletmelerinin gelir fazlaları ile iç ve dış borçlanmadan sağlanan fonlar tutarından fazla yatırım harcaması yapılmamalıydı ve T.C. Merkez Bankası'nın emisyonu arttırması (yani para basması) yolundan sağlanan kaynaklarla yatırım yapılması kesinlikle engellenmeliydi.

Atatürk döneminin kaynak ve harcama rakamları ile ilgili olarak elde edilen bilgiler, bu ilkenin de eksiksiz uygulandığını göstermektedir. O'nun yönetimindeki 15 yılda ortalama yıllık % 4-6 oranında reel büyüme hızı elde edildiği halde enflasyon yoktur. 1929'da çeşitli nedenlerle ortaya çıkan dengesizlik, alınan tedbirlerle, 1930 yılı sonunda giderilmiştir²⁷. Türkiye'nin ilk "istikrar programı" olan 1929 istikrar programı ile devlet harcamalarının kısılması ve gelirlerinin artırılması, yabancı ülkeler borsalarında Türk Lirası değerinin desteklenmesi yolundan, O'nun deyimi ile -"Millî Para Buhranı", 1930 yılı sonuna kadar kontrol altına alınmıştır.

Atatürk, enflasyonun en önemli nedeni olarak, T.C. Merkez Bankası'nın emisyon arttırmasını (yani para basmasını) görmektedir. En önemli yurt ihtiyaçları için olsa bile T.C. Merkez Bankası'ndan finansman yapılmasına, kesin tutumu sayesinde, 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan 158 milyon TL. olarak devralınan banknot hacmi, 20 yılda (1938'e kadar) ancak %20 oranında artmış ve 194 milyon TL'sına yükselmiştir. Yaklaşık %1 oranında bir yıllık artışı ifade eden bu banknot artışı, ekonominin %4-6 düzeyinde bir ortalama reel büyüme hızına ulaştığı bir dönemde, aslında, deflasyonist bir para politikasını ifade etmektedir.

Atatürk'ün para değerinin düşmesine karşı gösterdiği özenin en önemli göstergesi, 1919-1938 arasındaki %23 oranındaki banknot hacmi artışının, hemen tamamının 1938'de ortaya çıkmış olmasıdır.

²⁷ 1923'ten 1929'a kadar sürekli olarak açık veren ve son yılda 101 milyon TL'sına (ihracatın — 60'ına) yükselmiş olan dış ticaret açığı ile dayanılmaz boyutlara ulaşmış olan olumsuz dış ticaret dengesini sağlamak üzere 1929'da alınan tedbirler, 1930'da sonuç vermiş bu yıl sonunda dış ticaret dengesini 4 milyon TL. fazlaya dönüştürülmüştür.

Bu %23 oranındaki artışın %15'lik kısmı, 1938 yılının son yarısında ortaya çıkmıştır. 1938 yılının son yarısında Atatürk, devlet işleri ile ilgilenemeyecek kadar ağır hastadır. Nitekim, bir yıl sonra gelecek İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle sonraki yıllarda banknot hacmi hızla yükselecektir²⁸.

O'na göre paranın iç değeri ile dış değeri arasında çok yakın bir ilişki vardır. Ülkede enflasyonu önlemenin temel gerekçelerinden biri de, yurt-dışında Türk Lirası'nın ve Hazine'nin itibarını ve gücünü korumaktır. Devletin iç ve dış harcama ve gelirleri arasındaki önemli dengelerin paranın dış değeri üzerindeki etkileri konusunda derin bir anlayışı ifade eden yine O'dur :

“Samimi bir bütçeye ve hakiki bir tediye muvazenesine (ödemeler dengesine) dayanan paramızın fiilî istikrar vaziyetini kesin surette muhafaza edeceğiz”²⁹.

Yeni Türk Devleti hazinesinin ve Türk Lirası'nın dış pazarlardaki gücünü ve itibarını yükseltmek kolay olmamış, “Düyun-u Umumiye” taksitlerinin yükü ve Lozan Antlaşması'nın 1929'a kadar gümrükleri sınırlayan hükümleri Türk Lirası'nın dış değerini 1929'a kadar düşürmüş, 1929'da bu gidiş bir “Millî Para Buhranı” biçimine dönüşmüş, yani düşüş hızlanmıştır. Ancak 1929'u izleyen yıllarda alınan önlemlerle Türk Lirası'nın İngiliz Sterling'i karşısındaki değeri 1921'de ortalama 620 kuruş iken, 1929'da 1032 kuruşa kadar düşmüş ama 1938'de yeniden 620 kuruş düzeyine yükseltilmiştir. Bu başarıda Atatürk'ün enflasyon karşısındaki tutumunun, yukarıda özellikleri açıklanan Maliye Politikası'nın ve aşağıda özellikleri açıklanacak Dış Ekonomik İlişkiler Politikası'nın önemli etkileri vardır. Bütün bu yıllarda alınan temel ekonomik kararlarda Atatürk'ün bazı hallerde ince ayrıntılara inen müdahaleleri vardır.

Ancak Atatürk'ün bu konudaki asıl katkısı, T.B.M.M. ve Hükümet'e karşı sık sık tekrarladığı, kesin kararlılığıdır:

²⁸ Ayrıntılar için bkz: Güngör Çelebican, “Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi”, Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F. Ankara 1983, s. 30-32 ve Gülten Kazgan, “Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler” Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunlara, İstanbul İTİA, İstanbul 1977, s. 243.

²⁹ 1 Kasım 1937 Açış Konuşması, a.g.e., s. 400.

“Şüphe yoktur ki, bahusus devletçi ve halkçı olan bir idare ve ekonomi hayatında Hazine'nin kudret ve intizamı, başlıca mesnettir, (dayanaktır). Cumhuriyet'in kudreti de, her sahada ve millî müdafaa sahasında, ihtiyaçlarını karşılayan Hazine'nin intizamındadır. Gelecek yıllar içinde Hazine'nin kudretini muhafaza etmek, sizin en mühim işiniz olacaktır. Milli paramızın fiilen müstekar olan kıymeti, muhafaza olunacaktır³⁰”.

Atatürk, Türk para piyasasının Türklerin yönetiminde ve Türklerin elinde olmasını istemiş ve ekonomiyi bu amaca ulaştırmıştır. 1930'da T.C. Merkez Bankası'nı kurarken danıştığı dünyanın iki ünlü Merkez Bankacısının (Almanya'ya korkunç “Weimar enflasyonu”ndan kurtaran ve bu hizmeti nedeniyle “Malî Sihirbaz” ünvanı verilen zamanın Alman Merkez Bankası Başkanı Dr. Hjalmar Schacht ve yardımcısı Karl Müller'in) olumsuz görüşlerine rağmen Türk Emisyon Bankasını kurmuştur³¹. Bu iki ünlü Merkez Bankası uzmanı, ülkemizde belirli bazı iktisadî ve malî tedbirler alınarak para istikrarının sağlanması güven altına alınmadan bir emisyon bankası'nın kurulmasını “mevsimsiz” bulmuşlardır³². 1930'da verilen bu raporlara göre, T.C. Merkez Bankası, gelecek 5 yıl içinde, tedavüldeki banknotların %30'u oranında altın, %10'u oranında döviz mevcutları, devlet bütçesi ve dış ödemeler dengesi sağlandıktan ve ekonomi, bu mevcut ve dengeleri zaman içinde koruyacak kadar güçlendirildikten sonra kurulabilir. Bu şartlar yerine getirilmeden kurulabilecek bir Merkez Bankası, ülkede para istikrarını bozabilir ve bunun çok olumsuz sonuçları olacaktır.

Millî Para'nın Türkler'in yönetimine geçmesini isteyen Atatürk, 1930'da T.C. Merkez Bankası'nı kurmuş, bankanın hisselerini de Türk Bankaları ile devlet memurlarına dağıtmıştır. Ancak 1930'dan sonra yabancı uzmanların önerilerine uygun olarak 1931'de 6127 kilo olan T.C. Merkez Bankası altın mevcudunu, 1938'de

³⁰ 1 Kasım 1936 Açış Konuşması'ndan a.g.e., s. 390.

³¹ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, “1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadî Politika Arayışları, ODTÜ, Ankara, 1977. (Bu eserin sonunda ülkemizde 5 hafta etüd yapan Karl Müller'in raporu ve Dr. Schacht'ın sunuş yazısının tam metinleri de vardır).

³² İbrahim Ülkem, “T. İş Bankası ve T. C. Merkez Bankası'nın Kurulmasında Atatürk'ün Rolü”, İ. Ü. İşletme Fakültesi, Devlet İşletmeciliği Enstitüsü'nün 17 Nisan 1981'de düzenlediği “Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği Konferansı'na sunulan bildiri.

26190 kiloya ulaştırmış, Düyun-u Umumiye Borçlarının, 1933'te ulaşılan anlaşmaya uygun olarak ödenmesini sürdürmüş, ödemeler dengesi ile devlet bütçesi dengesini kurarak korunmasını sağlamış ve fiyat istikrarının bozulmasını da kesin kararlarla önlemiřtir³³.

Atatürk'ün görüşüne göre, Türk bankacılığı da Türklerin yönetiminde ve mülkiyetinde olmalıdır. O, yabancı bankaların Türkiye'de çalışmasına karşı değildir. Ancak, Türk mevduatının büyük çoğunluğunun yabancı bankalar elinde olmasını da uygun görmemektedir. O'na göre 1920'de %68'i yabancı bankalar elinde bulunan mevduatın ancak %32'sinin Millî bankalar elinde bulunması uygun değildir.

Atatürk'ün Türk bankacılığını millileştirme karar ve düşüncesinin bir sonucu olarak 1924'de kendi kurduğu T. İş Bankası da dahil olmak üzere Millî bankalarımız, 1937'de mevduatın %81'ini elde edebilmişler, aynı yılda yabancı bankaların payının %19'a inmesi sağlanabilmiştir. 1920-1937 yılları arasındaki dönemde 6 katına yükselmiş bankalardaki mevduat toplamı, Atatürk'ün tasarrufu teşvik yönündeki önderliğinin bir sonucu olarak, bu dönemdeki kalkınmanın finansmanında da önemli katkıda bulunmuştur.

O'na göre, enflasyona gitmeden yatırımların hızlandırılabilmesi için, halkın tasarrufa yöneltilmesi ve halk tasarruflarının büyük yatırımları gerçekleştirebilmek için birleştirilmesini sağlayan bir malî yapının kurulması gereklidir. Atatürk'ün kararı ile başlatılan "Millî İktisat ve Tasarruf Hamlesi" ve "Yerli Mallar Haftaları" ile T. İş Bankası'nın kurulması, bu amaca yönelik uygulamalardır³⁴.

ATATÜRK'ÜN BANKACILIK DEVRİMİ

Cumhuriyet kurulduktan sonra Atatürk'ün para ve sermaye piyasalarının geliştirilmesi yönünde çok güçlü ve etkili adımlar attığı görülmektedir. Bu önemli adımlardan birincisi 17-24 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde alınan kararlara uygun olarak Atatürk'ün kişisel girişimi ile kuran Türkiye İş Bankası'dır. Bu konuda atılan çok önemli ikinci adım, uzun süren bir etüd ve araştırma döneminden sonra 11 Haziran 1930 tarihli ve 1715 sayılı kanunla kurulmuş olan ve 3 Ekim 1931'de faaliyete geçen

³³ Haldun Derin, "Türkiye'de Devletçilik", İstanbul, 1940, s. 154.

³⁴ Ayrıntılar için bkz.: İlhan Tekeli ve Selim İlkin, a.g.e., s. 92-95.

T.C. Merkez Bankası olmuştur. Bir önceki bölümde bu tedbirlerle para piyasasında elde edilen büyük sonuçlarla ilgili bilgiler sunulmuştur. Bu bölümde, T. İş Bankası'nın kuruluşu ve ilk gelişme yıllarındaki gelişmelerle ilgili olarak ek bilgiler sunulacak ve Atatürk'ün bu gelişmeler içindeki tayin edici karar ve çalışmaları belirlenmeye çalışılacaktır.

T. İş Bankası 26 Ağustos 1924'te 1 milyon TL. sermayeli bir anonim şirket şeklinde ve Bakanlar Kurulu kararıyla kurulmuş³⁵, sermayenin tamamı Atatürk tarafından taahhüt edilmiştir. Bankanın isim babası da Atatürktür³⁶. Atatürk tarafından ödenen sermayenin ilk %25'lik kısmını temsil eden 250.000 TL. hemen ödenmiş ve ilk banka şubesi, 30 Ağustos 1924'te törenle faaliyete başlamıştır. Sermayenin geride kalan kısmı için, Ankara, İzmir, İstanbul, Samsun ve Bursa piyasalarında nominal değeri 10 TL. olan hisse senetlerinin satılması suretiyle 160.000 TL. daha sağlanmış ve ilk yıl içinde ödenmiş sermaye 410.000 TL'sine ulaşmıştır. Böylece Atatürk'ten başka 35 kurucu ortak daha T. İş Bankası'na katılmıştır³⁷.

T. İş Bankası'nın Ulus'taki ilk iş yerinin (halen T. İş-Bankası'nın Ulus Şubesi aynı iş yerindedir) o sırada inşaatı henüz tamamlanmış "evkaf evleri"nden birinin kiralanması suretiyle elde edildiği ve Atatürk'ün sermaye olarak koyduğu 250.000 TL.'nin çuvala Çankaya'dan bu iş yerine taşındığı görülmektedir³⁸. Atatürk'ün bu ilk ödemesini oluşturan paranın O'nun şahsî hesabından geldiği anlaşılmaktadır³⁹.

Atatürk, bankanın kuruluşu ile ilgili kararı, Çankaya'da toplanan İcra Vekilleri Heyeti'ne Mayıs 1924'te şu sözlerle getirmiştir:

"Vatanı kurtaracak ve yükseltecek tedbirlerin başında olarak halkın doğrudan doğruya itibar ve itimadından doğup meydana gelen tam mânasıyla modern ve millî bir banka kurmak"...

³⁵ Türkiye İş Bankası, 50'nci Yıl Kitabı, 1974, s. 31 ve 79-84.

³⁶ Ana sözleşmeyi onaylayan Bakanlar Kurulu Kararı, 20.8.1924 tarihlidir.

³⁷ Kurucu ortakların 1924 tarihli şirket ana sözleşmesinden çıkarılmış tam listesi, Sayın İbrahim Ülkem'in yukarıda adı geçen bildirisinde vardır.

³⁸ Cemal Kutay, "Celal Bayar", İstanbul, 1939, Cilt I. s. 25-26.

³⁹ Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'nda Hint Müslümanlarından gelece ve tutarı çeşitli kaynaklara göre 500-600 bin TL. olatac belirtilen parayı Kurtuluş Savaşı'nda millî ihtiyaçlar için kullanıldığı ve bunlardan tasarruf edebildiği yutarlardan T. İş Bankasına ilk ödemeyi yaptığı anlaşılmaktadır.

T. İş Bankası'nın sermayesi 1926'da 2 milyon TL.'sına yükseltilmiş, 1927'de sermayesi 2 milyon TL. olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası da T. İş Bankası'na katılınca sermaye 4 milyon TL.'na yükselmiştir. Daha sonra 1956'da bankanın sermayesi 10 milyon TL.'na, 1964'de 20 milyon TL.'na, 1974'de 40 milyon TL.'na ve 12 Eylül 1980'den sonra 30 milyar TL.'na yükselmiştir. 31 Aralık 1983'te sermaye ve öz kaynaklar toplam 64 milyar TL.'na, mevduat toplamı 743 milyar TL.'na ulaşmış olan T. İş Bankası, T. Ziraat Bankası'ndan sonra ülkemizin en büyük bankası olma özelliğini korumaktadır.

Bankanın 20.8.1924'te Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan ana sözleşmesi (nizamnamesi) içinde gösterilen 35 kurucu ortağı bulmak kolay olmamıştı. Bankanın ilk genel müdürü Sayın Bayar, Atatürk'ün bankaya kurucu ortak bulma işini kendisine bıraktığını ve kurucu ortaklarının Anadolu'nun varlıklı kişilerinden ve zamanın ünlü politika adamlarından biraz da zorlayarak seçilmiş olduğunu belirtmiştir⁴⁰.

Atatürk bankanın ilk genel müdüründen sonra, yönetim kurulu da en yakın dostları ve o günlerin en güvenilir kişileri arasından şahsen seçmişti. İlk yönetim kurulu Mahmut (Soydan) Bey'in Başkanlığında şu üyelerden oluşmuştur : Dr. Fikret Bey, Fuat (Bulca) Bey, İhsan Bey, Ali (Kılıç) Bey, Mahmut Celâl (Bayar) Bey (Genel Müdür), Rahmi (Köken) Bey, Rasim (Başara) Bey, Salih (Bozok) Bey ve Şakir (Kuracı) Bey.

1921-1924 yıllarında Mübadele ve İmar-İskân Bakanı olan Sayın Bayar, 8 yıl genel müdürlük yaptıktan sonra 9 Eylül 1932'de İktisat Vekili olarak yeniden Bakanlar Kurulu'na atanmıştır. Bu tarihten bir yıl sonra (30 Ağustos 1933) T. İş Bankası kuruluşunun dokuzuncu yıldönümü dolayısıyla Yalova'da Atatürk'e saygılarını sunmaya giden banka heyetine Atatürk'ün söylediği şu sözler, aynı zamanda, başarıya ulaştırılmış bir girişimi nedeniyle O'nun duyduğu büyük mutluluğun bir ifadesidir :

"İş Bankası'nın dokuzuncu yıldönümünü bütün mensuplarına tebrik ederim. İş Bankası mütevazî bir sermaye ile işe başlamıştı. Mütevazî olan ancak maddî sermayesi idi. Fakat manevî sermayesi

⁴⁰ Kurucu ortakların tam listesi, Sayın İbrahim Ülkem'in yukarıda adı geçen bildirisinde vardır. s. 50.

çok büyüktü. Çünkü işin başında gayet kıymetli, halûk ve sebatlı Celâl Bey ve onun yanında birkaç kişiyi geçmeyen güzide arkadaşları bulunuyordu. Bu maddî sermayenin yüzlerce misli ile işe başlamış ve hiç bir muvaffakiyet göstermeden batmış nice müesseseler tanırız. Demek ki bir müessesenin yaşaması, inkişaf etmesi, muvaffak olması, o müessesenin başına geçenlerin halûk (ahlâklı, temiz huylu), dürüst ve imanlı zatlar (kişiler) olmasına bağlıdır.

“Banka, memleketimizin iktisadiyatına çok nafi (yararlı) hizmetler ifa etmiştir. Bence bütün bu hizmetlerin fevkinde daha büyük olan bir hizmet de bankacılığa gençlerimizi yetiştirmiş olmasıdır. En çok bununla iftihar ederiz”.

“Celâl Beyin İş Bankası'nı tesisinde ve onun inkişafında gösterdiği muvaffakiyeti şimdi başında bulunduğu İktisat Vekâletinde de göstereceğine şüphem yoktur. Bankanın yıldönümünde bu münasebetle Celâl Beyin adını anmayı bir borç bilirim. İş Bankası'na yeni ve daha parlak muvaffakiyetler dilerim⁴¹”.

T. İş Bankası'na ilk ana sözleşmeyle verilen görevler, her türlü ticaret bankacılığı işlemleri yapmakla birlikte, doğrudan yatırım yaparak iştirakler oluşturmak şeklinde özetlenebilecektir. O sıralarda Fransa'da hem ticaret, hem yatırım bankacılığı yapan bu tür karma bankalara verilen (Banque d’Affaire) teriminden esinlenen ulu önder bu yeni Türk Bankası'na T. İş Bankası adını vermiştir. İlk ana sözleşmenin ikinci maddesi, bu görevleri şöylece tesbit etmiştir⁴².

a. Her türlü banka muamelelerini yapmak,

b. Ziraate, sanayiye, madenlere, enerji istihsali ve tevziine, nafa işlerine, nakliyeciliğe, sigortacılığa, turizme, ihracata müteallik her nevi teşebbüsler kurmak veya bu gibi teşebbüslere iştirak etmek,

c. Her türlü eşya veya levazımın istihsal, imal ve tedariki için şirketler kurmak veya bu işlerle uğraşan teşekküllere iştirak etmek,

d. Her türlü sınaî ve ticarî muameleleri gerek kendi namı ve hesabına ve gerek yerli ve ecnebi müesseseler ile müştereken veyahut bu müesseseler nam ve hesabına deruhte ve ifa etmek”.

⁴¹ Cemal Kutay, Celâl Bayar, İstanbul, 1939, s. 27-28.

⁴² Banka statüsünde bir çok değişiklikler yapılmış olmakla birlikte bankanın bu temel uğraşı alanları değiştirilmeden korunmuş bulunmaktadır.

Atatürk kuruluşu nedeniyle verilen yemekte Yönetim Kurulu'na şu direktifi vermiştir:

"Bu müesseseyi muvaffak kılmamızı temenni ederim. Böylelikle millî vasıflarımıza bir yenisini ekleyeceksiniz. Çalışmalarınızı dikkat ve hassasiyetle takip edeceğim. Endişe etmeyiniz; zekâ, dikkat, iffet en büyük muvaffakiyet âmilinizdir".

Bir milyon TL. tutarındaki ilk banka sermayesinin %25'ini ödemekle birlikte, Atatürk'ün sonraki arttırmalara katılmadığı ve ölümü sırasında banka sermayesindeki Atatürk hisselerinin toplam kayıtlı sermayeye oranının %27, 56'ya düştüğü görülmektedir. 1981'e kadar yapılan sonraki sermaye arttırmaları ihtiyatlardan aktarma biçiminde gerçekleştirildiğinden Atatürk'ün hisselerinin oranı günümüzde hemen hemen aynı düzeydedir. Sadece Hazine'nin Atatürk'ün hisselerine ek olarak satın aldığı 24, 310 adet B tertibi hisse senetleri nedeniyle Atatürk'ün hisselerinin oranı %28, 38'e yükselmiştir⁴³.

Türkiye İş Bankası'nın yukarıda verilen kısa tarihçesi Atatürk'ün banka hisselerinin küçük partilerde çok sayıda özel kişiler arasında dağılmasını istediğini göstermektedir. Uzun yıllar sermaye artışı yapamamış Banka'nın son yıllardaki enflasyon karşısında gelişmesini önleyen küçük kayıtlı sermaye sorunu bir çözüme kavuşturulmuştur. Gelecek yıllarda Hazine'nin mülkiyetinde ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nin idaresinde bulunan hisselerden büyük bir parçanın küçük tasarruf sahiplerine satışının plânlanması ve gerçekleştirilmesi Ulu Önder'in aziz anısına saygılı bir davranış biçimi olacaktır. Bu değişikliklerden sonra Banka statüsü özel şirket yapısını korumaktadır. Atatürk, zamanında kurulan KİT'lerin dahi, zaman içinde halka satılmasını isteyen bir görüşe sahip olmuştur. O'nun bu niyet ve isteklerinin T. İş Bankası'nın uzun süreli yararlarına da uygun olacağı kuşkusuzdur.

ATATÜRK'ÜN DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER POLİTİKASI

Atatürk'ün dış ekonomik ilişkiler politikasının amacı, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısındaki değerinin düşmesini önle-

⁴³ Atatürk hisselerinin kâr payları halen 11.8.1983 tarih ve 2876 sayılı kanunla kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumuna bırakılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz: M. A. Aysan, Ekonomik Görüşüyle Atatürk, Mustafa Kemal Derneği Yayın No: 5, s. 68 vd.

mek ve Türk Hazinesi'nin uluslararası pazarlama itibarını yükseltmektir. Bu amaca ulaşabilmek için, yukarıda özetlenen maliye ve para politikalarına uygun olarak dış ödemeler dengesi de sağlanmalı; yabancı devletlere karşı girişilen ödeme taahhütleri, gecikmesiz ve eksiksiz yerine getirilmelidir. O'na göre bu ilke, tam bağımsızlığın temel koşuludur.

“... İstiklâliyetin (bağımsızlığın) tamamıyeti ise ancak, istiklâl-i malî (malî bağımsızlık) ile mümkündür. Bir devletin maliyesi istiklâlden mahrum olunca o devletin bütün şubat-ı hayatiyesinde (hayat kısımlarında) istiklâl mefluctur (felç olmuştur). Çünkü her uzv-u devlet (devlet organı) ancak kuvve-i maliye (malî kudretle) ile yaşar. İstiklâl-i malînin mahfuziyeti (korunması) için şart-ı evvel (ilk şart) bütçenin bünye-i iktisadiye (ekonomik yapı) ile mütenasip (uyumlu) ve mütevazın (denk) olmasıdır. Binaenaleyh, bünye-i devleti yaşatmak için harice müracaat etmeksizin memleketin menba-ı varidatıyla (gelir kaynaklarıyla) temin-i idare (yönetimin sağlanması) çare ve tedbirlerini bulmak lâzımdır ve mümkündür”⁴⁴.

Atatürk'e göre ödemeler dengesinin temelinde dış ticaret dengesi vardır:

“Dış ticarete takip ettiğimiz ana prensip, muvazenemizin dengemizin) aktif (fazla veren) karakterini muhafaza etmektir. Çünkü Türkiye tediye muvazenesinin en mühim esasını bu teşkil eder”⁴⁵.

Bu denge sağlanmalı ve yatırımları hızlandırabilmek, Hazine'nin altın ve döviz mevcutlarını arttırabilmek ve Düyun-u Umumiye borçlarını ödeyebilmek için Dış Ticaret Dengesi'nin “fazla”larla kapanması sağlanabilmelidir. O'na göre hattâ toplam ithalat ve ihracat arasında denge sağlanması yeterli değildir; ülkeler itibariyle dengeye ulaşmak da dış ticaret politikasının temel amaçlarından biri olmalıdır. Yabancı sermaye ve dış borçlanmadan sağlanacak kaynaklar, ödemeler dengesinin sağlanması açısından, tâlî önemi olan faktörlerdir:

“... İhracatımızın kolaylaştırıldığı yerde ithalatın artmasından sakınmıyoruz. Bu ithalâtı arttırmaya ve kolaylaştırmaya çalış-

⁴⁴ 1 Mart 1922 Açış Konuşması, a.g.e., s. 229.

⁴⁵ 1 Kasım 1937 Açış Konuşması, a.g.e., s. 396.

şıyoruz. Bu dürüst politika üç seneden beri ticaretimiz hacmını muntazaman arttırmıştır”⁴⁶.

Bu sağlam dış ekonomik ilişkiler politikası özellikle 1929’dan sonra amaca uygun sonuçlarını yaratmıştır.

ATATÜRK’ÜN YATIRIM POLİTİKASI

Atatürk’ün yatırım politikasının temel amacı, sağlam kaynaklarla finanse etmek şartıyla en kısa zamanda ülkenin bütün faaliyet alanlarının ve bütün bölgelerinin kalkındırılmasıdır.

Yukarda özetlenmiş ekonomik kalkınma amaçları ve daha önce açıklanmış bulunan temel stratejilere uygun olarak Atatürk’ün yatırım politikasının temelinde kendi deyimi ile “ılımlı devletçilik” ilkesi vardır⁴⁷. 1930’dan başlayarak her fırsatta tekrarladığı ve her ekonomik girişimde hatırlattığı bu “ılımlı devletçilik” politikası devletin özel kesim işletmelerine denetleyici, yönlendirici ve teşvik edici öncülüğünü öngörmektedir. Buna ek olarak özel kesimdeki girişim, sermaye ve yönetim gücü eksiklikleri nedeniyle, halkın ve kişilerin yapamadıkları ve işletme yönetemedikleri iş dalları ve bölgelerde, bu öncülük işlevi, devletin doğrudan yatırım yapması ve yatırımla doğan işletmeyi doğrudan yönetmesini de kapsamına almaktadır. Ekonomiye temel mal ve hizmetlerin sağlanması için, yukarda belirlenen stratejik önceliklere göre yapılacak alt yapı yatırımlarında devletin doğrudan işletme yönetmesi, olağan ve sürekli olabilir. Ancak ekonomide temel mal ve hizmetlerden başka tüketim mal ve hizmetlerine duyulan türlü nedenlerle geliştiremediği alan ve bölgelerde üst-yapı yatırımlarının doğrudan devletçe yapılması ve yönetilmesi de ekonomik kalkınma amaçları için gerekli bulunacaktır. Bu tür üst-yapı mal ve hizmetleri üreten ve satan devlet işletmelerinin, piyasa ekonomisinin kurallarına göre kurulması, işletilmesi ve yönetilmesi gereklidir.

Üst-yapı alanında çalışan devlet işletmelerinin özel kesim işletmeleriyle kıyasıya bir rekabete girişmesi söz konusu olamaz. Bu alanlarda devletin görevi, öncülük yapmakla sınırlı olmalıdır ve

⁴⁶ 1 Kasım 1936 Açış Konuşması, a.g.e., s. 389.

⁴⁷ Afet İnan, “Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Plânı”, a.g.e. Ayrıca bkz: M. Aysan, “Atatürk Devletçiliği ve Sonraki Uygulamalar” “Türkiye Odalar Birliği’nin 1981’de yayımlayacağı 100 üncü Doğum Yıldönümü kitabı için hazırlanmış bildiri.”

hükûmetlerin en önemli sorumluluğu, özel kesim işletmeleriyle devlet işletmeleri arasında gelişebilecek yıkıcı bir verimsiz rekabetin gelişmesini önlemek olmalıdır. Kemalist Ekonomik Kalkınma modelinin bu özelliği, onu zamanının kalkınma modellerinden ayırmaktadır.

Bu noktada Atatürk'ün şu sözlerini tekrarlamakta yarar vardır⁴⁸:

“Memlekette her nevi istihsal ziyadeleşmesi için ferdi teşebbüsün devletçe elzem olduğunu ehemmiyetle kaydettikten sonra beyan etmeyiniz ki, devlet ve fert birbirine muarız (birbiriyle savaşan) değil birbirinin mütemmimidirler (tamamlayıcıdırılar).

“Bizim takibini muvafık (uygun) gördüğümüz “mutedil devletçilik” prensibi, bütün istihsal (üretim) ve tevzi (dağıtım) vasıtalarını (araçlarını) fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit kollektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir”⁴⁹.

Bu amaca ulaşabilmek için devletin üst-yapı mal ve hizmetleri üreten kuruluşların geliştikçe halka devredilmesini sağlayacak bir yönetimin uygulanması gereklidir. Devletin tüketim malı üreten üst-yapı işletmelerinin çalıştığı alanlar geliştikçe bu alanlarda halk sermayeleri biriktikçe ve işletmeleri yönetecek yönetim yetenekleri geliştikçe, bu işletmelerin hisseleri halka satılmalıdır. Bu hisse satışından sonra da işletmelerdeki devlet yönetimi bir süre daha sürdürülebilir; ancak, devlet bu işletmeleri tümüyle devretme fırsatını buldukça bu alanlardan çekilmeli, bu hisse satışlarından elde edilecek fonlar, gelişmemiş diğer alanlarda ve bölgelerde yeni devlet yatırımlarının yapılması için kullanılmalıdır⁵⁰.

SONUÇ :

Kemalist Ekonomik Kalkınma Modelinin bu dörtlü dengesi şöylece özetlenebilir:

⁴⁸ Yukarda Atatürk'ün bu sözleri destekleyen gerekçeleri verilmiştir. (Bakınız: s. 14).

⁴⁹ Afet İnan, Vatandaş için Medeni Bilgiler, a.g.e. s. 449.

⁵⁰ Devletin kurduğu üst-yapı işletmelerin halka katılması konusunda Atatürk'ün görüşleri, çok kesindir. Başlangıç bölümünde bu görüşler verilmiştir. Yine yukarda belirtildiği gibi Atatürk, bu alanda iki de örnek vermiştir.

- Devlet Bütçesi Dengesi,
- Kaynak-Harcamalar Dengesi,
- Dış Ödemeler Dengesi,
- Devlet İşletmesi-Özel İşletme Dengesi.

Bu dengeler korunmadığı süreler boyunca Türk Ekonomisi'ne neler olduğunu, 1938'den bu yana uygulanan ekonomik kalkınma uygulamalarımız açıkça göstermektedir. Cumhuriyetin 63 yıllık uygulamasında O'nun yönetimdeki 15 yıllık Atatürk Dönemi, ekonominin en istikrarlı gelişme dönemidir. Ama, O'ndan sonra yaklaşık her 10 yılda bir ekonomimiz çıkmaza girmiştir.

Ekonominin Kalkınma Modeli'nin bu özelliklerini dünyaya anlatabildiğimiz ölçüde, dünyanın bütün "mazlûm milletleri" de O'na şükran duyacaktır.